

MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARIN ŞƏXSİYYƏTİNİN FORMALAŞDIRILMASI

Zəhra Həsənova,

ADPU, Məktəbəqədər təhsilin pedaqogikası və
metodikası kafedrasının müəllimi,
E-mail: h_elgin@mail.ru

açar sözlər: kiçiyəşli uşaqlar, fəaliyyət növləri, şəxsiyyətin formalaşması;
ключевые слова: дети младшего возраста, формирование идентичности,
виды деятельности;
key words: younger children, identity formation, activities.

İnsan öz inkişafında müxtəlif mərhələlərdən keçir və hər bir dövr şəxsiyyətin inkişafına müəyyən təsir göstərir. Pedaqogika tarixində insanın yaş dövrləri ilə bağlı müxtəlif mülahizələr (Aristotel, N.Gən-cəvi, Y.A.Komenski, C.C.Russo və b.) irəli sürülmüşdür. Yaş dövrlərinin göstərilən bölgüləri elmi hesab edilə bilməz. Pedaqoji, psixoloji və herontoloji baxımdan insanın aşağıdakı yaş dövrləri müəyyən edilmişdir:

- yeni doğulmuş uşaq: 1-2 ay;
- çağalılıq dövrü: uşağın doğulduğu andan 1 yaşadək;
- körpəlik dövrü: 1 yaşdan 3 yaşadək;
- məktəbəqədər yaş dövrü: 3 yaşdan 6 yaşadək;
- kiçik məktəb yaşı dövrü: 6 yaşdan 10 yaşadək;
- yeniyetməlik dövrü: 10–11 yaşdan 14–15 yaşadək;
- gənclik dövrü: 15 yaşdan 25 yaşadək;
- yetkinlik dövrü: 25 yaşdan 60 yaşadək;
- yaşlılıq dövrü: 60 yaşdan – 70 yaşadək;
- qocalıq dövrü : 75 yaşdan 90 yaşadək;
- uzunömürlülük dövrü: 90 yaşdan yuxarı.

Məktəbəqədər yaş dövrü uşağın həm fiziki, həm psixofizioloji, həm də şəxsiyyət kimi inkişafının keyfiyyətə dönüş dövrüdür. Bu dövrdə ilk növbədə uşağın fiziki inkişafı diqqəti cəlb edir. 3–6 yaşlı uşağın boyunun, çəkisinin artmasında nəzərə çarpacaq dəyişikliklər baş verir. Onun əzələ və sümük sistemi xeyli inkişaf etmiş olsa da, əl və ayaq əzələlərində hələ sümükləşməmiş qıgırdaqlar qalır. Uşağın skeleti, əsasən, qıgırdaq toxumalardan ibarət olur. Ona görə də lazımı tələblərə əməl olunmadıqda uşağın qaməti düzgün inkişaf etmir.

Ünsiyyət uşağın sosial keyfiyyətlərinin formalaşmasında başlıca rol oynayır. Bu dövrdə uşaq valideyn ilə daha çox ünsiyyətdə olur. Uşağın sosial tərbiyəsi onun sosial inkişafının əsası təşkil edir. Məhz məktəbəqədər yaş dövründə uşaqlar və böyüklər arasında qarşılıqlı ünsiyyət yaranır. Erkən uşaqlıqda uşaqlar əşyalardan neçə istifadə etmək lazım olduğunu öyrənirlər. Daha sonra uşaqlar böyüklərin hərəkətlərini təqlid edir, onlar kimi davranmağa çalışırlar.

Sosial tərbiyə nədir? Sosial tərbiyə uşağın başqalarının istəklərinə diqqət yetirmək, onların işləri ilə maraqlanmaq, insanlara hörmətlə yanaşmaq, kədərinə heyifsilənmək, sevincinə sevinmək və s. deməkdir. Çalışmaq lazımdır ki, bu dövrdə uşaqlarda paxıllıq, günahkarlıq hissi formalaşmasın. Oğlan yaşının əlindəki oyuncaq maşını kobudcasına aldığı üçün narahat olmalı, ondan üzr istəməlidir. Qızlar kuklları zədələməməli, anlamalıdırlar ki, oyuncaqları korlamaq olmaz. Onlar hər bir əşyanın qiymətini bilməlidirlər.

Məktəbəqədər dövr uşağın fəaliyyətin subyektivi kimi formalaşmasının ilkin mərhələsidir. Bu dövrdə məqsədyönlülüyün əsası qoyulur. Böyüklərin qiymətləndirməsi, nəzarətinin təsiri altında bağça yaşının sonlarında uşaqlar öz hərəkət və fəaliyyətlərindəki qüsurları hiss etməyə başlayırlar. Bununla əlaqədar onlar təqlid obyektlərini dəqiqləşdirirlər. Məktəbəqədər yaş dövründə həm ümumi, həm də xüsusi qabiliyyətlərin formalaşması imkanları yaranır. Bu dövrdə bir sıra *anatomik-fizioloji xüsusiyyətlər* özünü göstərir. Uşaq fiziki cəhətdən inkişaf edir: erkən uşaqlıq dövründə (1–3 yaş) onun boyu ildə orta hesabla 4–5 sm, çəkisi 1–2 kq, 5–6 yaşda isə boyu 5–6 sm, çəkisi 2–2,5 kq artır. Bu yaşda uşaqların sümük-əzələ sistemi xeyli inkişaf etsə də, sümükləri kövrək olur. Odur ki, uşağın ağır yük qaldırmamasına, düzgün oturmasına, yatmasına nəzarət etmək lazımdır.

Bu yaşda uşaqlarda müəyyən *psixoloji xüsusiyyətlər* də özünü göstərir: duyğuları, qavrayışları, hafizələri, nitqləri inkişaf edir, idrak maraqları artır. Uşaqlar hər şeyi öyrənməyə can atır, böyüklərə çoxlu suallar verirlər.

Məktəbəqədər dövrdə uşağın iradəsi zəif, təqlid etmə güclü olur. O, təsir altına tez düşür. Yaşlıların, xüsusən, valideynlərin müsbət nümunəsi, sözü onlar üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Oyun, idman, əmək, rejim iradəni möhkəmlətməkdə, çətinlikləri aradan qaldırmaqda onlara kömək göstərir. 3–6 yaşlı uşaqların hissi-emosional aləmi zəngin olur. Onlar şən oyunları, əyləncələri, nağıl və yumoru xoşlayırlar. Bu tədbirlərin təsiri ilə uşaqlarda əxlaqi-estetik hisslər formalaşır.

Bu yaşda uşaqlarda xarakterin bünövrəsi qoyulur. Uşağı hədsiz dərəcədə əzizlədikdə, daim güzəştə getdikdə, bütün tələblərini ödədikdə onda egoizm, şıltaqlıq, kobudluq, ərköynlük, dəcəllik baş qaldıra bilər. Bunun qarşısını almaq üçün uşağa münasibətdə qayğı ilə tələbkərliliyi uzlaşdırmaq lazımdır. Uşaqlarda qabiliyyət və bacarıqların ilk əlamətləri (musiqi duyumu, rəsm, rəqs və s.) özünü büruzə verir. Onları vaxtında aşkara çıxarmaq və uşaqların inkişafı üçün qayğı göstərmək vacibdir.

Üçyaşlı uşaqlarla böyüklərin münasibətlərində müəyyən çətinliklər yaranır: uşaqlar müstəqilliyə can atır, hər şeyi özləri sərbəst yerinə yetirmək istəyirlər. Valideynlər isə onların müstəqilliyini məhdudlaşdırır, çox şeyi qadağan edirlər. Uşaq tərslik edir, hər şeyi əksinə etməyə çalışır. Bununla da o, böyüklərin tələblərinə, qadağalarına öz neqativ münasibətini bildirirlər. Psixoloqlar bunu “üç yaş böhranı” adlandırırlar. Məktəbəqədər yaşda əsas fəaliyyət növü oyundur. Valideynlər uşağa müəyyən sərbəstlik verməli, onu müxtəlif növ oyunlara cəlb etməli, birlikdə oynamağa çalışmalıdırlar. Uşaq oyunlarına rəhbərlik zamanı diqqət yetirmək lazımdır ki, oyun təkcə əyləncə vasitəsi olmasın, uşaq oyunda həyatı öyrənsin, tərbiyələnsin və psixi cəhətdən inkişaf etsin.

Psixoloji tədqiqatlar göstərmişdir ki, uşaqlarda ixtiyari diqqətin inkişafına fikirləşmək, danışmaq xeyli kömək edir. Təcrübə göstərir ki, əgər uşaqları həmişə nə edəcəklərini hündürdən deməyə alışdırsa, onlar ixtiyari olaraq öz diqqətlərini hər hansı obyekt və ya onun detalları üzərində daha uzun müddət saxlaya bilirlər.

Məktəbəqədər yaşın sonuna doğru uşaqda tədricən öz diqqətini müstəqil idarə etmək bacarığı özünü göstərir. Bağça yaş dövründə uşaqların hafizəsi tədricən qeyri-ixtiyari yaddasaxlamadan ixtiyari yaddasaxlamaya keçidlə səciyyələnir.

Psixoloqların tədqiqatları göstərmişdir ki, mnemik əməliyyatlar aparılmasına xüsusi olaraq hazırlanmadıqda onlarda yaddasaxlama və yadasalma qeyri-ixtiyari xarakter daşıyır. Böyük bağça yaş dövründə eyni şəraitdə tədricən qeyri-ixtiyari yaddasaxlama və yadasalmadan ixtiyari yaddasaxlama və yadasalmaya keçid baş verir. Beləliklə, bağça yaşının sonunda uşaqlarda yaddasaxlama və yadasalma tədricən ixtiyari xarakter daşımağa başlayır.

Bağça yaşının əvvəlində qeyri-ixtiyari görmə – emosional hafizə üstünlük təşkil edir. İxtiyari hafizənin inkişafı uşaqların qarşısına yaddasaxlama və yadasalma ilə bağlı xüsusi mnemik

məqsədlərin qoyulması ilə sıx bağlı olur. Bunun üçün oyun fəaliyyətindən istifadə daha səmərəli nəticə verir.

Kiçikyaşlı məktəblilərin xüsusiyyətləri. Bu yaşda orqanizmin *anatomik-fizioloji inkişafı* yeni mərhələyə qədəm qoyur: uşaqların boyu ildə orta hesabla 3–4 sm, çəkili 2–3 kq artır. Skeletin sümükləşməsi başa çatmadığından onların partada düzgün əyləşmələrinə diqqət yetirmək lazımdır. Bu yaşda ürək-damar sistemi zəif inkişaf edir. Buna görə də uşaqların hərəkətdə olmalarına ehtiyac duyulur. Kiçikyaşlı məktəblilərin özlərinə məxsus psixoloji xüsusiyyətləri vardır. Bu yaşda konkret təfəkkür, qeyri-ixtiyari diqqət, mexaniki hafizə üstünlük təşkil edir. Onların nitq bacarıqları da zəif olur. Çox vaxt şagirdlər mətnləri şeir kimi əzbərləyir, mexaniki yadda saxlamağa çalışırlar. Bunun qarşısının alınmaması nəticəsində onlarda əzbərçilik yaranır. Buna görə müəllim şagirdləri mətnin məzmununu öz sözləri ilə danışmağa, ona plan tutmağa, suallara cavab tapmağa, sərbəst mövzularda kiçik inşalar yazmağa daha çox cəlb etməlidir.

Bu yaşda əsas fəaliyyət növü *təlimdir*. Təlim prosesində uşaq biliklərə yiyələnir, tərbiyə olunur və psixi cəhətdən inkişaf edir. Müəllim şagirdlərə öz təlim əməklərini düzgün təşkil etməyə, öyrənmənin səmərəli yollarını mənimsətməyə çalışmalıdır. K.D.Uşinski bunu ibtidai təlimdə bilik verməkdən də vacib vəzifə hesab edirdi.

Kiçikyaşlı məktəblilərlə təlim-tərbiyə işində bu yaşın xüsusiyyətlərini nəzərə almaq mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Onlardan başlıcaları aşağıdakılardan ibarətdir:

a) Kiçikyaşlı məktəblilər hər şeyi öyrənməyə can atırlar. Bunu nəzərə alaraq, şagirdlərdə müəllimlə tələbatı formalaşdırmaq lazımdır.

b) Uşaqlar şən, emosional təbiətə malikdirlər. Müəllimlər və valideynlər bədii əsər və filmlərdən, canlı sözdən istifadə edərək, onlara yüksək mənəvi hisslər (vətənə məhəbbət, xeyirxahlıq, qayğıkeşlik, diqqətlilik və s.) aşılamağa çalışmalıdırlar.

c) Kiçikyaşlı məktəblilərdə ünsiyyət tələbatı güclüdür. Bunu nəzərə alaraq, uşaqları kollektiv tədbirlərə, birgə oyunlara, əməyə cəlb etmək, onlarda kollektivçilik, yoldaşlıq, dostluq, nəzakətlilik, diqqətlilik kimi keyfiyyətlər aşılamaq lazımdır.

ç) Uşaqlar təsir altına tez düşürlər. Bundan şagirdlərin düzgün tərbiyəsi üçün istifadə edilməlidir.

d) İbtidai sinif şagirdləri müəllimin tapşırıqlarını böyük həvəs və səylə yerinə yetirirlər. Müəllim və valideynlər uşaqları müəyyən tapşırıqlar sisteminin tətbiqinə, həvəsləndirməklə onlarda müsbət keyfiyyətlərin tərbiyələnməsinə nail ola bilərlər.

ədəbiyyat

1. Mursaqulova R. Məktəbəqədər pedaqogika. Bakı: ADPU-nun nəşriyyatı, 2012.
2. Həsənov A. M. Məktəbəqədər pedaqogika. Bakı: "Nasir", 2000.
3. Əzimli Q. E. Yaş və pedaqoji psixologiyanın müasir problemləri. Bakı, 2006.
4. Qədirov Ə. Ə. Yaş psixologiyası. Bakı, 2002.
5. Выготский Л. С. Собрание сочинений. Москва, 1982.

РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ У ДЕТЕЙ В ДОШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ

резюме

В статье рассказывается о развитии личности у детей в дошкольном возрасте. Отмечается, что человеческое развитие проходит через разные возрастные периоды, и каждый период оказывает определенное влияние на развитие личности. Дошкольный возраст является качественным поворотным моментом в развитии физического, психофизиологического и личностного характера ребенка. В этот период в первую очередь привлекает внимание физическое развитие ребенка.

DEVELOPMENT OF PERSONALITY IN PRESCHOOL AGE OF CHILDREN

summary

Human development passes through different age periods, and each period has a certain impact on the development of the individual. Preschool age is a qualitative turning point in the development of the child's physical, psychophysiological and personal character. During this period, the child's physical development first of all attracts attention.